

Les fortificacions del castell de Bellver

ANTONI I. ALOMAR I CANYELLES
RAMON CLOP I MOLINS

El castell de Bellver és format per una fortalesa amb un nucli del s. XIV, acabat el 1311, i dues línies defensives exteriors: una de començada al mateix s. XIV i modificada amb la difusió de l'artilleria al s. XVI, i una altra, l'estrada encoberta, afegida al s. XVIII, encara més exterior. Hi ha hagut diverses hipòtesis sobre la cronologia de la construcció i de la modificació de la línia més interior. Pel que fa a l'exterior, totes les descripcions posteriors a la clàssica de Gaspar M. de Jovellanos, des de les tècniques a les divulgatives o turístiques, l'han oblidada.¹ Aquest oblit és paradoxal perquè es tracta de la fortificació més recent, però també s'explica, en part, perquè com a *opere da soldato* és la menys monumental i la més fràgil. Malgrat aquesta senzillesa, completa les intervencions fetes al castell de Bellver des de la seva construcció i té un valor simbòlic i històric important perquè són les úniques restes conservades de la Guerra d'Ocupació.²

L'oblit d'aquestes restes des de Jovellanos semblava que havia de començar a superar-se amb la publicació al segle XX de la secció i perfil topogràfic i de la planta del castell dirigits per aqueix autor. Però ha calgut esperar als més moderns i exhaustius aixecaments topogràfics de la zona (MTB, 1:500), elaborats a partir de vistes aèries i complementats per aquestes, per tornar veure una representació de les fortificacions del s. XVIII.

Jovellanos veié i cità la línia defensiva més moderna, és a dir, l'estrada encoberta, amb els elements que la formen, és a dir les places d'armes, la palissada i el glacis, en la seva antològica descripció del castell de Bellver, i dibuixà però no esmentà els parapets angulars del sud-oest de la fortalesa. Tots aquests elements defensius s'havien construït a l'any 1713, com a reforçament de la defensa de la ciutat de Mallorca tot esperant la invasió hispanofrancesa que donà el nom a la Guerra d'Ocupació.

¹ Només, en parlà Fernando FULGOSIO, *Crónica de las Islas Baleares*, Ed. Rubio, Grillo y Vitturi, Madrid, 1866, 1870 (Edició facsímil: Maxtor Ed., 2000), 14. Fulgosio es refereix a l'estrada encoberta amb el nom d'una part, l'«estacada».

² Pel que fa a la denominació *Guerra d'Ocupació*, Eva Serra afirmà que «entre 1705 i 1715 es donaria per primera vegada la possibilitat històrica d'un enfrontament conjunt i no parcial català contra el bloc feudal hispànic o espanyol per part dels Països Catalans. És per això que contemplar el període comprès entre 1705 i 1715 en termes de Guerra de Successió espanyola no permet una lectura nacional del tema. Millor, tal vegada, seria guerra d'ocupació, i ocupació protagonitzada per les dues monarquies, ara aliades, que ja han actuat contra els Països Catalans els segles XVI i XVII.»; Eva SERRA i PUIG: «L'impacte dels canvis econòmics, polítics i socials en la història moderna dels Països Catalans», dins Joan FUSTER *et alii*: *Els Països Catalans: un debat obert*, Ed. Tres i Quatre, València, 1984, 60. El rastell del bastió de Berard fou construït també en aquella avinentesa i la tanca del bastió es destruï a l'any 2005.

Les obres de construcció ja s'havien documentat molt genèricament pel cronista Bartomeu Jaume, amb unes referències concises que publicà Àlvar Campaner («Continuaron activamente los trabajos de fortificación del castillo de Bellver.»)¹ Ara en podem donar més clariïcs i també provarem d'oferir una visió completa de la cronologia de la construcció de totes les línies defensives exteriors a partir de nous documents i de l'observació directa de les restes i de representacions del castell de diferents èpoques.

A banda d'això, el primer recinte exterior del castell de Bellver ha rebut molts de noms diferents al llarg de la història. Aquesta diversitat de noms és una conseqüència de la seva originalitat i aquesta, de la del castell, i demana un comentari i l'establiment dels termes adients per a una descripció moderna.

No es tracta sols, però, de descriure correctament el castell i de reconstruir-ne la història sinó de conservar totes les fortificacions, molt malmeses. En aquests moments els murs del revellí, sobretot a llebeig, pateixen una gran erosió i l'estrada encoberta es troba en estat ruïnós. El glacis ha desaparegut per la pèrdua de terra, l'ha envaït la garriga i el pinar i s'hi ha plantat un jardí a banda i banda de l'escala moderna d'entrada al castell, la qual l'ha travessat. Les parets de l'ampit presenten molts esbaldrees per mor de les arrels de les mates i de l'empenta de les figueres de moro i dels pins. També s'hi han obert portells i s'han desnaturalitzat amb tanques de reixeta i amb focus adossats. En una extensió important aquests ampits han perdut l'altària original o foren totalment enderrocats en la construcció de la carretera del castell i de l'aparcament i de l'escala que mena al pont del revellí (vegeu la planta). A més d'això, ha caigut la meitat de l'alt mur de contenció adossat a la plataforma circular, bastit a ponent perquè l'estrada encoberta arribàs fins al penya-segat que hi ha en aquell indret. També s'han desnaturalitzat els parapets angulars del sud-est amb una paret adossada modernament, són plens de terra procedent de la neteja de la plataforma del revellí i els primers mesos de 2005 s'ha llevat la terra que formava el glacis del parapet més occidental, continuant una neteja discutible en aquest punt. El conjunt de l'estrada encoberta resta, doncs, tapat per la vegetació, que en va esbaldregant els murs, i el revellí, un dels elements més característics del perfil del castell, es troba amagat pels pins a la vista des de la ciutat i el golf de Palma.

Construcció i estructura de les fortificacions exteriors del castell de Bellver

El nucli del castell de Bellver està constituït bàsicament per un tambor de dos pisos amb un pati d'armes central circular, i una torre mestra exempta també circular. La defensa principal del tambor i de la torre la constitueix un vall que els envolta i dins el qual s'endinsa llur basament troncocònic. Aquest basament és format per un talús cavat al marès del terreny i té la major part de la superfície folrada, en alguns llocs amb mitjans prims, mentre que a altres s'hi veuen clapes de la pedra excavada.

¹ Àlvaro CAMPANER: *Cronicón Mayoricense*, (1984, 493, notícies procedents dels cronistes Guillem Terrassa i Guillem Vidal (primera edició de 1881).

L'excavació del vall un cop acabat el tambor del castell, o si més no la planta baixa, fou possible gràcies a la constitució geològica de l'indret, que també féu innecessaris els fonaments. Però atès que l'homogeneïtat de la pedra no era absoluta, calgué folrar l'escarpa i també donar-li forma atalussada, com si fos un contrafort seguit. Aquest origen del talús és confirmat pel fet que la contraescarpa d'enfront del talús i l'escarpa del fossat exterior siguin verticals, com era normal abans de la difusió de l'artilleria química i de la consegüent creació de les fortificacions poligonals amb baluards, i en un mur que no havia d'aguantar pes. La decisió de construir el talús també estalvià feina d'excavació.

El talús també s'hauria pogut construir a fi d'evitar que s'acostassen al mur les torres d'assalt amb rodes, però aquest utilitat al castell de Bellver era sobrera per la proximitat del revellí o avantmur exterior. En canvi l'orientació del talús sí que hauria servit perquè les pedres tirades des de dalt hi topassen i aleshores es projectassen horitzontalment envers els atacants. Aquesta utilitat, però, també és inversemblant en un castell amb matacans només a la torre mestra i damunt el portal major. De tota manera el talús hauria servit perquè els atacants no estiguessen mai a peu pla sota la vertical dels merlets i que fossen, doncs, més a l'abast dels defensors i aquesta podia ser una utilitat important, com va assenyalar ja Quadrado.⁴

La forma troncocònica del basament del castell de Bellver tingué transcendència com a model dels basaments amb talús del castell dels Reis de Mallorca de Perpinyà i dels talussos construïts per Guillem Sagrera, imitant el de Bellver, al campanar romànic de la seu d'Elna (1415) i al Castelnuovo de Nàpols. El basament napolità està coronat per un ample camí de ronda emmerletat que es va construir com a defensa exterior per al tir ras amb peces d'artilleria. Aquesta innovació s'estengué en forma de revellí per tota Europa i també el basament troncocònic,⁵ difós a través del castell de Salses, que s'inspirà en el model pròxim d'Elna i de Perpinyà. A la ciutat de Mallorca, l'exemple del castell de Bellver es seguí en el talús del basament del primer bastió de la Porta Pintada.

A Michelstetten, Àustria Baixa, hi ha un castell rodó de 1518, ara en ruïna, amb un pati d'armes amb la mateixa estructura que el castell mallorquí, del qual sembla que prové, amb els arcs rebaixats a les dues galeries i la superior amb teulada. Està envoltat també d'un vall, tancat per defora amb un mur, però del vall, que s'omplia d'aigua, no en surt un talús com a Mallorca sinó una sèrie de contraforts (vegeu les il·lustracions).⁶

Tornant al vall del castell de Bellver, hem vist que el limita una construcció vertical, excavada també en el marès allà on ho va exigir l'orografia de l'indret. Aquesta contraescarpa constitueix la cara interior d'una murada o revellí que envolta tot el

⁴ A P. PIFERRER & J.M. QUADRADO: *Islas Baleares*, Ed. Mallorquina de Francisco Pons, Palma, 21949 (primera edició de 1888), III, 8, llegim «Al de la explanada [sic] comienza un talús muy inclinado, que descende a sumirse en lo más hondo del foso y en otro tiempo debió de exponer descubiertos a los tiros de las ladroneras a los que subían al asalto». Atès el valor que té el mot *ladronera* de 'matacà' no sabem ben bé què volia dir Quadrado.

⁵ Gabriel ALOMAR ESTEVE: *Guillem Sagrera i la arquitectura gòtica del segle XV*, Ed. Blume, Publicaciones del Colegio de Arquitectos de Cataluña y Baleares, Barcelona, 1970, 93; Eduard CARBONELL & Alexandre CIRICI, *Grans monuments romànics i gòtics. De Sant Pere de Rodas [sic] a la Catedral de Mallorca*, Ed. 62, Barcelona, 1977, 142.

⁶ Santiago SEBASTIÁN, «Arte», dins *Baleares*, Publ. de la Fundación Juan March, Ed. Noguer, 1974, 204.

castell, amb una amplada variable. La plataforma superior del revellí manté el mateix nivell pertot i per això els seus murs tenen una altària variable respecte al terreny del puig (vegeu l'apèndix gràfic). Per garantir la funció defensiva d'aquest revellí, es va excavar un fossat exterior allà on el mur és més baix en relació al terreny, fossat que al s. XVIII es degué aprofundir en algun indret, així com a llevant calgué aixecar l'estrada encoberta, on es formà una de les places d'armes grosses.

Aquesta *murada* o revellí construïda buidant el terreny a banda i banda i elevant la plataforma resultant, s'anomenà "banc" al s. XIV.⁷ Forma part, doncs, del pla inicial del castell i, com en el cas del vall, es construï un cop acabat el tambor del castell, o si més no el seu primer pis.

Amb els documents en la mà, no és clar, però, si a l'any 1330 el vall ja s'havia excavat a la banda de l'entrada del castell i al voltant de la «gran torre» o «torre major» exempta; en canvi, sí que és segur que aleshores encara no s'havia construït el revellí a la banda de Portopí. Segurament, el motiu d'aquest ordre en la construcció és econòmic i topogràfic: el pendent natural del terreny era tan gros en aquella banda que n'hi havia prou amb el vall per a la defensa.⁸

Damunt el revellí o *banc*, s'hi troba, ja des de la seva construcció, un castellet o barbacana que forma part del perímetre de la fortificació i que segurament havia de ser més llarg. Com indica el nom de barbacana, fou bastit per a la defensa de l'entrada del castell i també del primer portal d'entrada al revellí, juntament amb la torre mestra, que defensava aquests dos portals per l'altra banda. Pel que fa a l'interior d'aquesta barbacana, està format per una sala coberta amb dues voltes de creueria que són germanes de les de l'interior del castell. Els elements defensius originals consistien en merlets i en tres sageteres situades a l'altura de l'esplanada que corre per dalt el revellí, conservades, evidentment anteriors a l'artilleria.⁹

⁷ M. DURLIAT: *L'art al regne...* 199 n. 275.

⁸ La traducció de Francesc de B. Moll de la principal obra de Marcel Durliat sobre el castell de Bellver anomena «parapet» la construcció que mancava a la banda de Portopí (Marcel DURLIAT: *L'art en el Regne de Mallorca*, Ed. Moll, Mallorca, 1964, 199); i a l'original francès trobam «banquette extérieure» («A cette endroit, il n'est pas prévu de banquette extérieure»: *L'art dans le royaume de Majorque. Les débuts de l'art gothique en Roussillon, en Cerdagne et aux Baléares*, Éd. Édouard Privat, Tolosa, 1962, 240). La versió original francesa de l'obra inclou un petit *glossaire catalan* (p. 397-398) i un extens índex general (onomàstic i de matèries) que manca a la catalana. Aquesta obra és l'edició de *L'art dans le royaume de Majorque*, tesi llegida l'any 1962, Durliat és autor també de «La arquitectura gòtica mallorquina en la primera mitad del siglo XIV», *Goya. Revista de arte*, núm. 41, marzo-abril 1961, 314-321; «Le château de Bellver à Majorque», *Les Études roussellonnaises*, V, 1956, 197-212; «Les châteaux des rois de Majorque: origine de leurs partis architecturaux», *BSAL* 41, 1985, 47-56, especialment 51-55; sobre l'origen de la planta del castell de Bellver a l'arquitectura dels ordres militars a l'Orient Mitjà, vegeu *Étude des éléments d'architecture* a www.perso.wanadoo.fr/jmsat.mesqui/1-Hospitaliers/pdf/architecture1.pdf, Carbonell i Cirici, *Grans monuments...* consideren que el 1330 ja era llest el sistema de valls, però la realitat era una altra.

⁹ El *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans dona els següents valors de barbacana, a més del de 'volada', el segon dels quals no sembla encertat: «Obra exterior de fortificació, davant la muralla, per a defensa dels valls i de les portes, l'Tronera, sagetera, etc., en les muralles.»

La paret exterior de la barbacana és un arc de la circumferència de la gran plataforma que té al costat i cal remarcar que l'observació d'aquesta integració és important perquè demostra que l'antiguitat d'aquesta plataforma és la mateixa que la del castellet.

Igual com el basament troncocònic del castell, la murada exterior també tingué un paper fonamental en la història de les fortificacions europees, atès que constitueix l'origen del *revellí*, segons Gabriel Alomar (i per això a partir d'ara usarem aquest terme) i la seva difusió es produí també a través del Castelnuovo de Sagrera. A Nàpols, però, l'arquitecte mallorquí no separà el revellí del cos de l'edifici amb un vall, d'acord amb el significat del mot italià *rivellino* («opera esteriore di fortificazione fornita di una scarpa interna, che si pone davanti alla cortina»)¹⁰ sinó que l'adossà al cos de la fortalesa, just damunt el basament atalussat.

El revellí del castell de Bellver presenta davant el portal del castell un parapet gruixat i alt amb nou troneres que arriba fins al castellet o barbacana. Aquest amplit és una innovació per a respondre al progrés de l'artilleria, però no és del s. XVIII, del temps de la Guerra d'Ocupació, una hipòtesi versemblant que alguns autors han proposat, sinó del s. XVI i és construït damunt el mur exterior primitiu, el perímetre del qual segueix perfectament, com també el segueix la barbacana.

En relació a l'artilleria per a la qual es construïren les troneres, al castell ja n'hi havia el 1449 i el 1474 hi consten «dues bombardes o sarapatanes [...] ab dos cavallets».¹¹ Carles I havia conegut Mallorca a l'any 1541 i al 1542 l'havia impressionat l'atac turc al port de Sóller. Aleshores com a resposta va enviar al castell de Bellver, on ja hi havia un canó pedrer, dues peces més –una mitja colobrina i un falconet-, amb tot el pertret necessari per a fer pólvora, projectils per al canó pedrer, etc.

Item pos que paguí a Miquel Soler, notari sobrestant de les obres reals, ... dos pessers de artillaria que la Cesaria Majestat del emperador y rey nostre senyor ha trameses per lo castell de Bellver, ço és mitge colobrina y un falconet y ·xxviii· sachs de salmitra, e pilotes, e per pular la dita artillaria en lo dit castell, e en compra de soffre, lenya, cerments, carbó y altres coses per fer pólvora, e mortés, e sedassos per picar y passar aquella, e barrils per tenir aquella; e en compre de plom, pasadós, fil per cordes de ballesta, cordes per metxes, daus de ferro, claus de diverses sorts, sis dotzenes de pedres per un canó padrer e per jornals de mestres y altres persones qui treballaven en fer y reffinar dita polvora y fer dites pedres y altres coses necessàries en dit castell segons longament appar en lo compte per manut fet per dit Soler que cobrí ab apocha ·cccl·, ·viii· l. ·viii· s. ·viii· d. (1543) (12)

El mateix 1543, per l'anunci de la imminent arribada de l'armada turca, es pagaren 4.200 lliures per importar salnitre, el rei va trametre també dos serpentins de

¹⁰ Ottorino PIANIGIANI: *Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana*. Firenze, 1907.

¹¹ Antoni I. ALOMAR: *L'armament i la defensa a la Mallorca medieval. Terminologia*. Institut d'Estudis Baleàrics, Palma, 1995, 470, 497.

¹² ARM, RP-1305, f. 86v

gran calibre a l'illa i el fonedor Salvà va lliurar un canó, però faltaven encara més peces per als bastions de la ciutat.¹³

Per a les noves peces amb rodes però encara de calibre petit, des d'una data indeterminada de començament del s. XVI s'abaixà el parapet i es llevaren els merlets de les terrades i torres del castell i del revellí –si no s'hagués abaixat el parapet s'haurien pogut conservar els merlets– i a la barbacana o castellet, a la plataforma de l'oest, i segurament davant l'entrada del castell, es reemplaçaren les sageteres per troneres petites. Pel que fa a la cronologia, al retaule de Santa Clara del Museu Diocesà de Mallorca, de mitjan s. XVI, encara es veuen els merlets de les terrades i de les torres, però no n'hi ha al revellí, el qual ja es construí només amb troneres a la banda més recent de llevant. Devers 1615 ja només hi ha merlets a les torres del castell a la coneguda vista marítima de la ciutat de Mallorca, on es representen salves tirades des de les terrades o, més inversemblantment, des de les torres (vegeu les il·lustracions).¹⁴ Pel que fa a les terrades, encara que s'hi construí un porxo per a l'artilleria, no hi calgueren troneres, pel mateix motiu que no se'n construïren el 1612 al castell de Sant Carles, entre el 1613 i el 1616 al bastió poligonal de Berard ni el 1620 al bastió del Moll.

En relació amb l'adquisició d'artilleria al 1543, Ferran Weyler creia que el revellí del castell de Bellver es devia haver construït també aquell mateix any i pels mateixos motius. L'historiador es basava en una carta reial d'aquell any en què s'afirmava que s'havia adobat, fortificat i artillat el castell.¹⁵ D'altra banda, per una altra font sabem que les despeses de fortificació citades havien estat molt grosses (820 lliures).¹⁶

A aquestes dades, podem afegir-hi ara uns comptes inèdits d'unes obres fetes al castell en els quals consten els noms dels picapedrers responsables. Un d'ells és Climent Saura, segurament avantpassat de l'Antoni Saura que el 1620 construí la Porta del Moll de la ciutat de Mallorca. Antoni Saura fins ara havia estat considerat menorquí per manca d'antecedents familiars a Mallorca, però aquests han aparegut ara:

Item pos en data que paguí a Climent Saura y Miquel Burguera picapedres ·xxxxvi· l. ·x· s. ·viii· a compliment de aquelles ·xxiii· l. ·vii· s. ·xi· d. que los eren degudes per rahó de la obra que havien feta en lo castell real de Bellver de ·xxvi· de agost ·Mdxxxxii· fins a ·xvii· [sic] de ·Mdxxxxiii· com appar en cartes ·L· del compte precedent en aquest a la data de ... ·xxxxvi· l. ·x· s ·viii· d. (1543).¹⁷

¹³ Fernando WEYLER Y LAVIÑA: *Historia orgánica de las fuerzas militares de Mallorca*, 1862, 110, 129.

¹⁴ Antoni I. ALOMAR & Miquel A. CAPELLÀ, «Miquel Bestard i una vista de la ciutat de Mallorca com a tema patriòtic al segle XVII», dins *Al tombant de l'edat mitjana. Tradició medieval i cultura humanística*, XVIII Jornades d'estudis locals, IEB, Palma, 2000, 113-128.

¹⁵ F. WEYLER: *Historia orgánica...*, 247.

¹⁶ A. CAMPANER. *Cronicón...*, 348; notícies de l'ARM transcrits per Bartomeu Jaume. Weyler no podia conèixer les despeses perquè l'obra de Campaner és de 1881. A P. PIFERRER & J.M. QUADRADO: *Islas Baleares*, 18, es recull aquesta dada com a única referència a les despeses d'aquell any fetes als castells.

¹⁷ ARM, RP-1305, f. 86v

La datació a l'any 1543 establerta per Weyler fou recollida al cap d'un segle per Francisco Estabén, el qual interpretà, a més a més, que l'actual revellí s'havia dissenyat seguint el model dels primitius bastions de planta circular, com el construït a Alcúdia a l'època de Ferran el Catòlic. Estabén també considerà que l'obra a Bellver havia consistit en l'ampliació d'un recinte exterior anterior («en su origen, tuvo que ser recinto exterior, muro probablemente almenado con saeteras (o barbacana sobre un talud)»).¹⁸ Ara bé, la realitat és que, pel que fa al primer punt, més aviat foren els bastions baixos o plataformes, circulars o rectangulars, els que degueren inspirar-se en el castell de Bellver, concretament en la plataforma circular del sud-oest, i no a l'inrevés.

D'altra banda, pel que fa al segon punt, no sembla possible l'eixamplament de la murada a què es refereix Estabén. Allò que al segle XIV es va anomenar *banc* s'havia construït buidant de pedreny els seus dos costats, el del vall, enfront del talús, i el del contravall, a la part de fora i que no era tan fondo pertot com el vall. I després la plataforma, amb ampit, merlets i sageteres, s'havia elevat damunt el nivell del terreny. L'eixamplament d'aquest *banc* només s'hauria pogut fer, doncs, construint un nou mur exterior i aquest hauria tapat el tall vertical original fet en el marès del fossat exterior. Però aquest segon mur no hi és sinó un mur bastit damunt la pedra tallada, en el qual hi ha restes d'un portal primitiu.

També s'hauria pogut reblir el fossat exterior i excavar-ne un altre més enfora que el primer, el qual seria l'actual. Però s'hi oposen objeccions serioses: el *banc* primitiu hauria d'haver estat molt estret, gairebé només un mur amb un camí de ronda, com el mur de què parlava Estabén, però aleshores els seus fonaments en un marès poc homogeni no haurien bastat si a l'altra banda hi havia un altre fossat. I si no hi havia contrafossat, el mur hauria estat massa baix, fins i tot amb l'ampit i els merlets. D'altra banda, aquesta estretor hauria contrastat amb l'amplada de la plataforma de llebeig, sobretot perquè l'estret camí de ronda hauria estat l'únic accés a aquesta plataforma i al seu castellet o barbacana.

La tesi de Weyler i Estabén és incompatible, doncs, amb el fet que la barbacana de dalt de la plataforma circular del sud-oest siga una obra del s. XIV. Pel que fa a aquesta datació, es dedueix de les voltes de creueria de la coberta del castellet, de les seves tres sageteres exteriors i del fet que el mur exterior on s'obren siga un arc de la circumferència que dibuixa el perímetre de l'esmentada plataforma, on també hi ha restes de sageteres.

Hom podria atribuir aquestes segones sageteres al s. XVI, perquè hem vist que el 1543 mateix encara s'enviaren passadors i fil de ballesta al castell, però, segons les restes que s'han conservat de les sageteres, no eren per a l'ús de la ballesta. És inversemblant, també, que en el moment de l'adaptació del castell a l'artilleria es construïssen ballesteries, i justament només al perímetre de la plataforma circular, per substituir-les tot seguit per troneres petites.

¹⁸ FRANCISCO ESTABÉN RUIZ: «De lo bélico mallorquín. Fuerzas militares de Mallorca. Arquitectura militar insular», dins J. MASCARÓ PASARIUS, coord., *Historia de Mallorca*, IV, Mallorca, 1971, 581. Dolors LADAIRA BAÑARES: *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, Promomallorca Ediciones, S.A., vol. 2, s.v. Bellver, castell de, 68, també afirma que la murada exterior, que anomena «revellí», és obra del segle XVI.

Parlant d'aquestes sageteres de la plataforma, cal dir que hi estaven distribuïdes regularment, que tres es transformaren en troneres, i en queden indicis a l'exterior, i que es pot veure la meitat superior de les no transformades a la cara interior de l'ampit de la plataforma de ponent i una es conserva sencera (vegeu les il·lustracions).¹⁹

Les grans obres al castell de Bellver de 1543 degueren consistir, doncs, a acabar de circuit el castell amb el revellí per la banda de llevant i, per la seva importància, hagueren de continuar els anys següents, com podem veure pels comptes de 1545, segons els quals s'esmerçaren més de 2.085 lliures entre el Castell Reial i el de Bellver, sense que puguem saber què correspongué a cadascun.²⁰ Aquesta obra es va fer afegint altària a una construcció anterior més adaptada a un terreny costerut, del qual s'aprofitava. Això es pot deduir de la comparació de les filades inferiors amb les superiors i amb el parament de la resta del perímetre, en la qual s'observa que l'afegitó es va fer sense gaire cura. Es tracta d'una diferència que cal remarcar atès que esdevé una prova de l'acabament tardà, i apressat, d'aquest sector. L'altra prova és el principal tret identificador del sector: la presència de petites troneres i la manca absoluta de restes de sageteres. Pot abonar també aquesta hipòtesi el fet que en el primer dibuix conegut del castell, de la dècada del 1480, obra del notari Joan Porquers, al sud del castell no s'hi veja el revellí.²¹ En canvi, en el retaule de Santa Clara esmentat, obra de mitjan s. XVI, ja hi apareix el revellí complet (vegeu les il·lustracions).

Parlant del conjunt de les troneres, n'hi ha devuit de senzilles, tal volta totes de 1543 i dels anys següents, quatre més a dalt del castellet i nou de grosses al parapet del portal del castell –però cap a l'ampit de les terrades del castell, com hem dit-. El parapet gros es troba al que antigament era el punt més feble de la fortificació, atès que només podia ser batuda per allà per l'artilleria per les característiques que tenia a l'època i per la inclinació del terreny (vegeu el pla de l'emplaçament del castell amb les corbes de nivell). D'altra banda, hi ha hagut opinions diferents sobre la datació d'aquesta parapet, atès que diversos autors l'han considerat del s. XVIII, com Jovellanos («desde el cual [antiguo y debil baluarte] hasta el puente levadizo se ve reforzado el muro exterior con una fuerte batería de nueve cañones, levantada en él en el siglo anterior, a la moderna ... »); «un contrafoso o barbacana, modificada en parte con baterías modernas», en l'edició de Josep M. Quadrado);²² o com l'arxiduc Lluís Salvador, que parla de «moderns baluards».²³ Ja veurem, però, que aquest parapet de les nou troneres és anterior.

Ara cal afegir que, a banda de les dades referides al castell de Bellver, el 1543 també va ser un any de molta d'activitat constructiva en les fortificacions de la ciutat de Mallorca: s'hi varen fer obres importants a la murada, com la construcció del primer bastió de la Porta Pintada, abans de la construcció de la Porta Pintada Nova,²⁴ i la de la

¹⁹ Les sageteres conservades han quedat mig soterrades en la darrera reforma de l'exterior del castell que va elevar el nivell de l'esplanada del revellí.

²⁰ ARM, RP-56 (1545), f. 136v, 137v, 138v, 139v, 140v, 141v.

²¹ ARM, RL-81 (1482-1485), f. 104, dibuix reproduït a Bartolomé Garcés Ferrà, «Noticias sobre armamento en Mallorca con ocasión de ataques de piratas berberiscos y turcos», *Saitabi* 13, 247.

²² G. M. DE JOVELLANOS: *Descripción...*, 16, 38; Josep M. QUADRADO: *Islas Baleares*, VI, 10.

²³ Arxiduc LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA, *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*, volum quart Mallorca II (Part especial), 316.

²⁴ F. ESTABÉN: *De lo bélico mallorquín...*, 579.

plataforma quadrada del Temple,²⁵ obres dirigides per Joanot Ros («primer titulado artillero y experto en hacer «reparos y defensas»»).²⁶ Els bastions de la ciutat prevists es varen acabar el mateix any 1543.²⁷

Pel que fa al bastió oval de la Porta Pintada, quan més envant s'eixamplà, se'n soterrà el peu troncocònic fins al segle XX, i se'n va buidar la resta, que es va tancar amb teulada a fi de convertir-lo en un polvorí. El talús i la forma d'aquella primera plataforma eren els mateixos que s'aplicaren als bastions circulars amb talús dels quatre cantons de l'estructura original del castell de Salses, del temps de Ferran II, reformat, com Bellver, en temps de Carles I, i igualment amb unes grans troneres com les afegides al revellí del castell mallorquí.

El mateix any 1543 s'obligà, a més a més, el Col·legi de la Mercaderia a fortificar les finestres marítimes de la Llotja amb troneres i sageteres, perquè l'edifici formava part de la primera línia defensiva de la ciutat en aquell indret. I fora de la capital, es va treballar a la murada d'Alcúdia per enfondir el vall.²⁸

Tornant al castell de Bellver, Marcel Durliat considerava que el revellí s'havia començat a construir a mitjan s. XVI, però no a partir d'una construcció anterior com deien Weyler o Estabén (no havia entès, doncs, el significat de la paraula *banc*). També era de parer que en aquell segle s'havien construït les grans troneres. L'historiador de l'art va documentar la construcció a l'any 1551 d'una paret grossa al «revellí», en uns comptes on consta l'autor, Andreu Pons, i les mides de la construcció: «circa vint palms de gruix baix y alt circa de vuyt palms», però no la identificà amb el parapet gros sinó amb el revellí. Es tracta d'unes obres que cal relacionar amb a la petició d'artilleria feta per la Universitat al rei aquell any en què, a més d'altres mancances, es denunciava que Bellver i Alcúdia no tenien artilleria:²⁹

*Item, pagui a Andreu Pons, picapedres, les quals per orde del molt spectable lochtinent general del present regne, en virtut de una real patent provisio, data en Valladolid a XXVIII del mes de maig MDLII [sic], ab la qual es manat a mi, dit procurador real, que fortificas lo castell real de Bellver, y per orde del dit lochtinent general, fonch comensada una grossa paret en lo revellí del dit castell de Bellver, que tenia circa vint palms de gruix baix y alt circa de vuyt palms ... e feu-se dita despesa en lo any MDLI e feren-se dites despeses en compra de guix y altres coses, jornals de mestres y manobres y trencadors de pedres segons compta quen dona... CCCXXXVII l. XI s. II.*³⁰

²⁵ No sabem si aquesta plataforma és «el miredoret de la Porta del Camp» a què es refereixen els comptes de construcció de les bateries de la Calatrava de 1713, reproduïts més avall.

²⁶ F. WEYLER: *Historia orgánica...*, 229.

²⁷ F. WEYLER: *Historia orgánica...*, 209.

²⁸ F. WEYLER: *Historia orgánica...*, 238.

²⁹ M. DURLIAT: *L'art al regne...*, 202, n. 278; F. WEYLER: *Historia orgánica...*, 129.

³⁰ ARM, RP, Compte 1551, f.º 72 v.º

Atès el contingut del document, encara que no s'hi parli de troneres, cal interpretar que la paret a què es refereix deu ser l'esmentat gran parapet de davant el portal interior del castell.³¹ Els arguments contra la identificació feta per Durliat d'aquesta paret grossa amb el revellí són, en primer lloc, que en el document consta que ja hi existia el revellí i també que la paret s'hi construí damunt. A més, hi ha tots els fets, ja exposats, que donen suport a l'afirmació que el disseny de conjunt del revellí, amb el castellet o barbacana, és medieval i que també és medieval la gran plataforma del costat del castellet.

Per altra banda, no hi ha cap motiu per a afirmar que les troneres del parapet gros de davant portal del castell siguen del s. XVIII. Les mides de la paret grossa de 1551 no són les del revellí, perquè aquest és sempre molt més ample que la paret grossa, i en canvi hi ha una correspondència aproximada de les mides del parapet esmentat amb les citades en el document, encara que la gruixa varia fins a un metre segons l'amplada del revellí.

Un altre argument per a situar l'origen del parapet gros en una data anterior al s. XVIII és que amb la seva construcció s'hagué de mudar de lloc l'entrada original al revellí que era allà. L'emplaçament original es dedueix de les irregularitats en la distribució dels carreus en el parament exterior del parapet just davant la porta interior del castell i de la posició del castellet o barbacana. Aquest no devia protegir sols la porta interior del castell sinó també, o més aviat, l'accés al revellí pel contravall. D'altra banda, en aquell indret també és per on el camí d'entrada al castell és més planer (vegeu les il·lustracions). La nova entrada ja existia a l'època de la Guerra d'Ocupació perquè quan Jovellanos la documenta als seus plans no fa cap comentari sobre el seu origen i cal observar que no està protegida per cap barbacana medieval, sinó, com veurem, per un parapet ja existent al s. XVII que mirava cap al camí antic de pujada al castell.

I, sobretot, el parapet gros es troba davant l'únic lloc des d'on es podia bombardejar el castell: un pujol a la mateixa altària que el revellí –prop de 106 metres– i a no gaire distància –uns 450 m–, per la qual cosa més envant, el 1756, es proposà de construir-hi una torre.

Pel que fa al pont interior per a passar del «revellí» o murada exterior a l'interior del castell, cal dir que, per a frenar la cavalleria i seguint l'estil musulmà, no es troba davant el portal sinó desplaçat a l'esquerra, de manera que la planta fa un colze (vegeu el pla a l'annex gràfic). Els galfons del pont llevadís devien estar, doncs, al mur del castell i el pont era molt estret, per la distància entre les politges de les cadenes que el pujaven. Més envant, l'ampit que tancava la plataforma d'entrada al castell excavada a la roca, s'aixecà fins a l'altària del portal i s'hi feren espiells. Aquest tancament es completà amb la substitució del pont llevadís per un de tres arcs paral·lels, amb ampit a cada

³¹ A les obres de 1713 tampoc no s'esmenten les troneres i pel mateix motiu hom es podria demanar si no podrien ser del s. XVIII, però, en canvi, sí que s'hi esmenta l'estrada encoberta i l'excavació del fossat. Al 1551, per contra, es donen les mides de la gran paret del revellí.

banda, alt al costat de la plataforma d'entrada. Aquesta fortificació encara existia a la darreria del s. XIX.³²

Als dibuixos de Jovellanos, la part superior del portal d'entrada al revellí s'acaba amb un parapet alt. En un gravat de Jean J. B. Laurens (1840) es veu el portal de costat i tapat per una teulada. En el dibuix fet per Francesc X. Parcerisa del portal d'entrada al nucli del castell es veu, en un segon terme, la part posterior del portal del revellí, amb la teulada. En una litografia de Gaietà Soler (1852) es veu el portal coronat per tres merlets amb punta piramidal, que li donen un aire de barbacana i que poden ser d'imaginació seva, com el pujol del davant. Actualment el portal està coronat per un parapet baix amb dues troneres a la cara anterior i a la posterior i una a cada costat i el parapet està separat de la resta del portal per una motllura gruixada (vegeu les il·lustracions).³³ Davant el portal, a la planta del castell dibuixada per Thomàs, es veuen dues garites, que no apareixen a la vista lateral, en una esplanada petita rectangular i davant seu un tancat també rectangular que surt de la línia de la palissada rectangle. Aquesta segona estructura també es veu a les dues representacions del castell de la vista marítima de la ciutat del s. XVII. Aquesta estructura degué desaparèixer sota l'escala exterior d'accés al revellí des de la carretera, construïda al darrer terç del s. XX, al mateix temps que es soterrà l'entrada a l'estrada encoberta situada al nord-est, de la qual resta un fragment de mur de bona qualitat (vegeu les il·lustracions).

L'estrada encoberta

La innovació constructiva més moderna en el perímetre del castell, l'estrada encoberta, és una obra de l'any 1713, construïda per fer front a la invasió borbònica francoespanyola. Es construï una altra estrada encoberta a la murada de la ciutat i el barri de Santa Catalina s'havia de circuit amb un fossat i una altra estrada encoberta amb palissada i s'hi havia de bastir un fortí a la banda de Sant Magí, a canvi de no enderrocar el raval, però a la fi només es tancà amb un parapet obra dels veïns.

Pel que fa a l'estrada coberta de la ciutat, al 15 de març es convocà la població a treballar-hi començant per la Porta de Jesús, hi feren feina també les autoritats, els eclesiàstics, els nobles i les dones. Aquestes hi comparegueren formant una companyia, fins al punt que n'hi arribaren a treballar 400, la qual cosa s'ha adduït com a prova de l'adhesió popular a la defensa.³⁴ A mitjan s.XIX, aquesta estrada encoberta de la ciutat i el seu glacis ja havien desaparegut, segons documentà Ferran Weyler a l'any 1862: «El glasis, y camino cubierto que se arregló en 1714, han desaparecido casi del todo.»³⁵

³² Vegeu aquest pont fortificat en un gravat del castell de Bellver a Arxiduc LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA, *Les Balears...*, vol. IV, Mallorca II (Part especial), 313; i en un altre de Francesc X. Parcerisa i Boada, dins P. PIFERRER & J. M. QUADRADO, *Recuerdos y bellezas de España. Islas Baleares*, Barcelona, 1888, entre les p. 436 i 437, reproduïts a l'apèndix. Aquestes defenses del portal no foren esmentades per Jovellanos.

³³ JEAN J.B. LAURENS, *Souvenir d'un voyage d'art à l'île de Majorque*, Montpellier, 1840; Cayetano Socías, *Reyes de Mallorca*, Palma, 1852.

³⁴ A. CAMPANER: *Cronicón...*, 497-498.

³⁵ F. WEYLER: *Historia orgánica...*, 237. Malgrat l'afirmació de Weyler, l'estrada coberta no apareix al pla francès, obra de N. de Fer, de les fortificacions de Palma imprès a l'any 1715, més que davant la mitja

A més, per defensar-se de la invasió, hi hagué obres al front marítim de la Calatrava i al castell de Sant Carles de Portopí. Concretament, a Sant Carles es construí un parapet a la contraescarpa i a la Calatrava, una bateria amb tres troneres, entre la mar i la murada, per a la qual cosa es guanyà espai a la mar tirant-hi roques per fer-hi un terraplè i s'hi construí una «grita» (garita) per a la vigilància.

- f. 32 (...) *a compte de la escarade té en fer un tros de peret en la contra escarpe del foço de la forteleza de St. Carles (...)*
- f. 65 *Treginés qui han trebellat ab los cavalls en tresbelsar pedreñy per la obre de las demunt ditas beterias de la Calatrava a 11 s. 4 diete.*
- f. 67v *Hòmens qui han trebellat en fer tres baterias desde el Baluard Nou de Berard fins el del Príncipe a 3 s. jornal. 27 l.*
- f. 91v *Hòmens qui han trebellat en terra per levar las baterias de la Calatrava a 3 s. jornal.*
- f. 92 ... *Hòmens qui amuren rocas a ditas baterias a 4 s. (...) Pedra per dita obra de las troneras de dita bateria en la Calatrava a 20 s. dotzena.*
- f. 97v (...) *per 16 barcadas de rocas (...) ha tresvalsadas ab la sua barca desde el miredoret de la Porta del Camp a la riba de la Porta del Mar de la Calatrava (...)*
- f. 99 ... *Hòmens qui han trebellat en amurar rocas a ditas batarias ...*
... per lo valor de sis barcadas rocas a trasvalsadas ab la sua barca desde el miredoret de la Porta del Camp a la riba de la Porta del Mar a la Calatrava.
- f.112v ... *Hòmens qui han treballat en terraplanar las baterias de la Calatrava a 3 s. jornal.*
- f. 128 *Picapedrers qui han treballat en fer una grita de pedreñy per custòdia de la artilleria de las batarias de la Calatrava. 4 l. 2 s.*
- f. 152 *Sebastià Cererol duas lliuras y dos sous per 6 dotzenas mitjans de mitjanada a raó de 7 s. dotzena, servex per la grita de la bataria de la Calatrava. 2 l. 2 s.*³⁶

Al castell de Bellver, l'alcaid o castellà del qual aleshores era Salvador Truyols Castell de Mojà,³⁷ les obres consistiren a buidar de terra el vall i el fossat exterior, que també calgué aprofundir en algun lloc («evacuar los fosos»), i a construir una estrada encoberta. Per a les dues coses calgué, doncs, la intervenció dels trencadors de marès, necessaris també per construir l'estrada encoberta davallant el nivell del terreny i obrint síquies per a les escambres de la paret dels parapets. Amb l'excavació del fossat i la construcció de l'estrada coberta es feren també unes quantes places d'armes. Es van construir, a més a més, uns parapets angulars adossats al peu de la plataforma circular del revellí, de molt més bona qualitat que la paret de l'estrada coberta, sobretot perquè s'hagueren de construir a un coster. Per bastir l'estrada encoberta al costat de

lluna que hi havia entre el bastió del Príncep i la plataforma del Temple, en canvi sí que s'hi veu el parapet de les bateries de la Calatrava.

³⁶ ARM, RP-2717/71

³⁷ Vegeu l'apèndix 2.

l'esmentada plataforma circular, calgué aixecar un marge alt a fi de deixar la plaça d'armes i l'estrada encoberta en aquell indret al nivell de la resta. Justament aquell indret, però, és a hores d'ara el més malmès.³⁸

Acabades les obres, el novembre el marquès de Rubí distribuí trenta-sis canons entre el castell de Bellver, les noves bateries de la Calatrava i el bastió de Santa Creu.³⁹

Construcció de l'estrada encoberta

Es conserven els comptes de la major part de l'obra de construcció de l'estrada encoberta de Bellver (hi ha pagaments a compte de l'ampit de l'estrada encoberta sense el pagament final i hi manca la palissada). Com hem dit, calgué que hi treballassen trencadors de pedra per a «rómper (sic) el fort del foso» (133 jornals) i «fadrins qui són trencadors» (27 jornals), homes sense cap especialització per a «evacuar -buidar- el foso y fer escombres -fonaments de l'ampit de l'estrada coberta» (1.278,5 jornals), als quals ajudaren els soldats («saldats», «soldats») del regiment del coronell Joan Francesc Ferrer, els quals hi treballaren tres setmanes (311 jornals, 333 jornals i 556 jornals = 1.200), minyons (1.034 jornals); homes amb «juments» (ases) (205,5 jornals amb 47 bísties) i «matxos» (muls) (80,5 dietes amb 29 muls). Per als parapets construïts al sud-oest i als portals de l'estrada coberta calgueren mestres picapedrers (61 jornals) i fadrins seus (104,5 jornals); i per a tragar la mescla i la calç, carreters amb llurs carros (26,5 dietes). La paret de l'estrada encoberta es pagà a 8 sous la cana quadrada (1 cana = 1,60 m) i n'hi ha un compte de 200 metres. En total s'esmerçaren 5.123,5 jornals en la construcció de l'estrada coberta i en l'enfondiment del fossat exterior.

Per analitzar la feina feta al castell de Bellver cal ordenar les feines segons el nombre de jornals esmerçats en cadascuna:

Buidar el fossat i fer escombres: 1.501,9 jornals (hi comptam la feina dels soldats).

Feina amb bísties: 286 jornals

Picapedrers: 165,5 jornals

Trencadors de pedra: 160 jornals

Transport amb carros: 26,5 dietes

A les referències a la feina dels picapedrers cal afegir la de fer a escarada l'ampit de l'estrada coberta (només 200 metres), per la qual cosa no la podem quantificar igual.

Els jornals es pagaren de la següent manera:

Home amb un mul: 20 s.; 20 s.; 7 s. 5 d.

Carreter amb carro: 20 s.

Mestre picapedrer: 8 s.

Picapedrer fadrí: 7 s.

Trencadors de pedra: 7 s.

³⁸ L'enderrossall encara no apareix a la vista del castell publicada a la portada de l'obra J.A. AGUILÓ I RIBAS, A. LLABRÉS I BERNAT i G. VALERO I MARTÍ: *Guia de Bellver. Una aproximació al coneixement del medi natural i del castell de Bellver*. Institut d'Estudis Baleàrics, 1995; ja hi era el desembre de 2004.

³⁹ .CAMPANER, *Cronicón*, 285.

Home amb un jument: 7 s.; 7 s. 5 d.; 7 s. 6 d.; 7 s. 8 d.

Fadrí trencador de pedra: 5 s.

Soldat: 4 s.

Home per a evacuar el fossat i fer escombres: 3 s. 6 d.

Minyó: 1 s. 4 d.

En els comptes apareixen consignats els assentaments de l'adquisició de diferents ormejos i material dels picapedrers i fins i tot del material dels escrivans dels comptes («pertrets»): «cordes de pou»; «caps de llata»; «un arer gran de porgar cals»; «4 massos de filats de spart»; «escales de corda»; «nou arganells»; «sanalles de spart»; «sanalles de spart més grans»; «6 sàrrias de spart»; «175 gerres grans»; «12 gerres mitjenseres»; «4 cadafos de fer abaurador»; «4 gerres de taula»; «1 rayma de paper picat y igualat»; «5 raymes paper floret»; «dos monoys plomes»; «un barral tinta»; «una ampolla tinta»; «Una llandera grossa de càñum»; «dos sanalles de palma farineres»; «42 sanalles de anclotar»; «una corda de palma de 26 brassas de llargària»; «giñola»; «2 sachs cosits»; «6 canes tele de corder»; «50 manades jonchs»; «19 parells de soscàrregas ab sos caps»; «9 parells de soscàrregas pedita (per dita obra?)»; «una corda garrotera de palma»; «Mànechs de ullaestre per xades y càvechs»; «12 puons de alsina ab sos mànechs»; «30 palancas grossas de ullaestre servex tot per ditas obras»; «15 quintars guix».⁴⁰

«Francesch Màger, fuster, tres lls. dotze sous per haver fet 12 gavetes de semeler per les obres del Castell de Bellver. 3 l. 12 s.»; «Hierònim Castañy, boter, nou ll. per lo valor de 6 cubells a raó de 1 l. 10 s. quiscú per dita obre del castell de Bellver. 9 l. s.» (ARM, RP-2717/71, f. 143).

En aquests comptes només hi falta la fusta per a la palissada que hi va veure Jovellanos i la feina d'elaboració i col·locació; i com a conclusió principal, del conjunt podem deduir que l'any 1713 no es varen construir el parapet ni les troneres de davant el portal interior del castell, contra el que algú havia afirmat.

A més dels comptes d'aquestes obres, els altres principals documents de l'obra són la descripció que en féu cent any més tard Gaspar M. de Jovellanos, i el pla que en manà aixecar.

*En torno del mismo muro corre por defuera un estrecho contrafoso, de forma y fondo irregular, y al todo rodea una buena estacada, con su camino cubierto y glacis, añadidos también a la moderna. Éntrase de la estacada al castillo por una puerta que mira al norte.*⁴¹

⁴⁰ ARM, RP-2717/71, f. 141v

⁴¹ Gaspar Melchor DE JOVELLANOS: «Descripción del Castillo de Bellver», dins *Descripción historico-artística del Castillo de Bellver*. Biblioteca Balear, III. Editorial mallorquina de Francisco Pons. Palma, 1967, segona edició, 16. Els elements del s. XVIII manquen a la descripció que recull Josep M. Quadrado, P. PIFERRER & J. M. QUADRADO: *Islas Baleares*, VI. A l'any 1969, el conservador del castell de Bellver Josep Malbertí encara usava el terme *glacis* quan escrivia que «Se entra por un a modo de glacis que conduce a lo que fue, en su día, puente levadizo y que hoy está fijo». José MALBERTÍ MARROIG, *El castillo de Bellver*. Panorama Balear núm. 77. Palma, 1960, 3.

En referència a l'entrada que esmenta Jovellanos, val a dir que mira al nord-est i que estava protegida per unes defenses que desaparegueren en construir l'escala d'accés actual i una part de les quals es pot veure en un gravat de J.B. Laurens on representà un arc d'accés a cada banda del pont de fusta.

Terminologia de les fortificacions exteriors del castell de Bellver⁴²

Com hem vist, a més de la planta circular amb la torre exempta, anomenada sovint amb el nom espanyolitzant de *torre de l'homenatge* en lloc dels genuïns i documentats de *torre mestra* o *torre major*, així com les tres torres menors es deien *bestorres* i les torretes *guaitells*, caracteritza el castell de Bellver la murada que el circueix, separada pel vall i delimitada pel fossat exterior. L'originalitat d'aquesta murada es reflecteix en la diversitat de noms que ha rebut en les descripcions i documents que s'hi han referit.

Com hem vist, el primer nom que rebé la murada, al segle XIV, fou el de *banc*: «ab lo banch qui defora es fet e deu esser fet, segons que pertayn a la obra qui ja es comensada»; denominació que Durliat, en la traducció de Francesc de B. Moll, tradueix amb la perífrasi «un banc de parapet exterior». ⁴³ Al segle XVI, s'anomenà *revellí*, nom d'origen italià: «per orde del dit lochtinent general, fonch comensada una grossa paret en lo *revellí* del dit castell de Bellver», (1551). ⁴⁴

Al segle XVII, es digué, en espanyol, «estrada cubierta»: «El Castillo de Bellver esta a la part del Poniente en figura circular en un sitio eminente algo distante de la Ciudad si bien la sujeta, habitación de recreo de los antiguos Reyes desta isla, tiene *foso estrada encubierta* y otro segundo refocete, Alcayde y Artillero, y como se ha dicho compañía aplicada a su defensa. « (1638) (Arxiu de la Corona d'Aragó: CA Secretaria Islas Baleares leg. 954 s.f). ⁴⁵

Al començament del segle XIX, Jovellanos hi aplicà els noms de «cortina o muro exterior» i «explanada»: «Su forma es circular, y su cortina o muro exterior la marca exactamente. [...] En lo alto, y por fuera del foso, corre la *explanada*, con débiles parapets, ancha y espaciosa, pero sin declives, y siguiendo siempre la forma y líneas que el foso le prescribe». ⁴⁶ A la segona meitat del mateix segle XIX, un especialista, Ferran

⁴² Com a úniques obres de referència a les Balears, vegeu el vocabulari d'Eduardo J. POSADAS LÓPEZ, *La Real Fuerza de Ibiza*, Eivissa, 1993, 179-191, on hi ha un esquema de la fortificació amb bastions, però hi manquen el noms de les parts de l'estrada encoberta o «camino cubierto», tot i que hi és dibuixada (p. 191) i recollida al glossari (p. 182), una «traza de un fuerte regular» i una «nomenclatura de un baluarte» (p. 192 i 193); i el vocabulari del castell de Bellver, de J.A. AGUILÓ ET ALII: *Guia de Bellver...*, 103, on no s'empra sempre la terminologia històrica. Com a obra més general, vegeu Manuel RIU & Jordi BOLÒS: «Observacions metodològiques, esquemes descriptius i notes de treball per a l'estudi de les fortificacions i castells medievals», dins *Acta / Mediaevalia*, annex 3, *Fortaleses, torres guaites i castells de la Catalunya medieval*, Barcelona, 1986, 11-24, amb un dibuix didàctic, sovint reproduït.

⁴³ M. DURLIAT: *L'art al regne...*, 199, n. 275; 200.

⁴⁴ M. DURLIAT: *L'art al regne...*, 202, n. 278.

⁴⁵ Arthur F. PETERSON, «La defensa de Mallorca bajo Felipe IV», *Fontes Rerum Balearium* III (1979-1980), 234.

⁴⁶ G. M. DE JOVELLANOS: *Descripción...*, 15, 16. La descripció que reporta Quadrado, procedent de Jovellanos, és una altra: «Fuera, la explanada marca en su borde la configuración de este recinto; y un

Weyler, l'anomenà amb el terme més adequat tècnicament de *falsa braga*: «Este edificio rodeado de un foso, tiene otra línea exterior [sic] abaluartada, especie de *falsa braga*, con su correspondiente foso, parapetos, cañoneras, etc.».⁴⁷

En la traducció catalana de la descripció de 1882 del castell de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria també s'anomenà *explanada*: «està envoltat per un fossat de muralla. [...] Fora del fossat corre l'ampla *explanada* [sic] uniforme, sense inclinació i dotada només de 4 peus d'ampit amb 25 espitlleres de tir»;⁴⁸ i també *explanada* en la versió espanyola de la mateixa obra: «El edificio, que está rodeado de un foso [...] Exteriormente al foso hay una amplia *explanada*, sin pendiente, con parapetos de sólo 4 pies, dotados de 25 troneras. Se entra en este *glacis* por un puente levadizo».⁴⁹

Al segle XX, Marcel Durliat en digué «chemise», nom prou adequat però referit a un *donjon* ('muralla petita que tanca de prop el peu d'una torre mestra'), que Francesc de B. Moll traduí per *mur* en la seva versió: «es va construir un *mur* exterior, que casa fidelment amb el contorn general del castell, del qual està separat per un ample vall. Hi instal·laren emplaçaments de canons, especialment per a protegir la porta.»⁵⁰; i *plataforma* en la traducció de la descripció de Byne: «la *plataforma* que se extiende detrás del foso fue extendida considerablemente para emplazamientos artilleros, y el esquema se diseñó y ejecutó con tal arte que más bien perfecciona que afea el original.»⁵¹ una denominació que apareix també en la ploma de l'historiador militar Francisco Estabén: «Aquí parece revelarse el origen de los grandes tambores que amplían la *plataforma* que precede al foso.»⁵²

Les denominacions *camisa* i *falsa braga* encara que es refereixin a una línia de fortificació posada davant una altra tenen inconvenients: la *camisa* tancava sols una torre i *falsa braga* és un terme aplicat a fortificacions amb baluards amb angles. Pel que fa al nom *revellí*, apareix aplicat al castell de Bellver ja al segle XVI, la nostra construcció concorda amb la definició i etimologia de *revellino* (etimològicament significa 'doble vall') i, a més, ja hem vist que el precedent de tots els revellins és el construït per Sagrera a Nàpols, i que aquest ve del castell de Bellver. *Revellí* sembla, doncs, el millor terme. A més a més, la cita de *revellí* del document mallorquí és la primera documentada en català (el *Diccionari Català-Valencià-Balear* dona com a primera la dels *Preludis militars* de Domingo de Moradell, de 1640).

També hi ha el terme *plataforma*, emprat pel traductor de Byne i per l'artiller aragonès Francisco Estabén. Seria adequat aplicat a uns bastions circulars, com sabia bé Estabén, però sembla que no ho és referit a tota una línia defensiva com la que comentam. De tota manera, cal admetre que aquesta accepció del mot tampoc no és l'original: es referí primer a un empostissat de taulons i posts feta perquè una peça

contrafoso o barbacana, modificado en parte con baterías modernas, de todo punto lo cierra y lo completa.»; P. PIFERRER & J. M. QUADRADO: *Islas Baleares*, VI, 10.

⁴⁷ F. WEYLER: *Historia orgánica...*, 247.

⁴⁸ ARXIDUC LLUIS SALVADOR D'ÀUSTRIA: *Les Balears...*

⁴⁹ ARCHIDUCQUE LUIS SALVADOR: *La ciudad de Palma*, Palma, 1984, 295.

⁵⁰ M. DURLIAT: *L'art al regne...*, 200. *Camisa* apareix al *Diccionari visual Oxford*, 1999. Pompeu FABRA, *Diccionari General de la Llengua Catalana* (1932), inclou el terme *avantmuralla*, ben imprecís.

⁵¹ A. BYNE: *Cases i jardins...*, XXVII.

⁵² F. ESTABÉN: *De lo bélico mallorquín...*, 581.

d'artilleria estigui en una superfície ben plana (documentat el 1597 a Mallorca) i després a l'empedrat amb la mateixa funció, i era sinònim d'*esplanada* (Mallorca, s. XVI).⁵³ Evidentment aplicat al castell de Bellver hi predomina la relació amb l'artilleria i s'oblida l'aspecte defensiu del vall i del contravall.

Davant aquesta dificultat terminològica, no és estrany, doncs, que Pere d'Alcàntara Peña no empràs cap nom («Tiene doble foso, uno para su escarpa y otro para su contraescarpa»)⁵⁴ I també és curiós que l'any 1638 s'hi fes servir el nom d'*estrada encoberta*, ús explicable perquè era la primera línia defensiva exterior i circueix tot el castell i per la poca fondària del fossat exterior.

En relació a les construccions del castell de Bellver del temps de la Guerra d'Ocupació, acabam de veure que en la documentació contemporània s'anomenen «estrada encoberta», una denominació com la portuguesa. Parlant del setge de Barcelona de 1714, Salvador Sanpere usà el terme «camino cubierto»,⁵⁵ i Francesc Castellví, cronista contemporani de la Guerra d'Ocupació, emprà la denominació «estrada encubierta» referint-se a la de Barcelona.⁵⁶ Aquest mateix nom és el que hem vist aplicat a la murada exterior del castell de Bellver l'any 1638 i és, per tant, el més general i recomanable. *Palissada*, nom d'un element de l'estrada encoberta, és una denominació ja documentada a l'època medieval a Mallorca.⁵⁷

Els parapets angulars adossats al revellí al sud-oest, com a protecció de la plataforma major, són el que en italià s'anomena *orecchino* o *guardanaso* i en anglès *orillion*, o també *tenaillon*. En el nostre cas són una protecció contra la construcció de mines, atès que es troben a l'únic costat del castell on, pel pendent, s'interrompen el fossat exterior i l'estrada encoberta i és més alt el mur del revellí.

Cartografia del castell de Bellver

La planta, la secció i el perfil topogràfic del castell de Bellver, fets «en tinta china lavada», on podem veure l'estrada encoberta amb la palissada i els parapets angulars de llebeig (aquests només a la planta) són els encarregats per Gaspar M. De Jovellanos durant el seu exili mallorquí a l'escultor, professor de dibuix i historiador de l'art Francesc Tomàs i Rotger i hom ha dit que també, cosa no gaire versemblant, al secretari de Jovellanos, desterrat amb ell, l'historiador liberal Francisco Martínez Marina.⁵⁸ Jovellanos redactà la descripció del castell i n'encomanà l'aixecament

⁵³ Antoni I. ALOMAR: *Vocabulari de l'artilleria i les armes de foc a Mallorca (s. XVI-XVIII)*, inèdit.

⁵⁴ Pere d'A. PEÑA: *Guia manual de las Islas Baleares con indicador comercial*, Palma, 1891, 186.

⁵⁵ Salvador SANPERE: *Fin de la Nación Catalana*, Barcelona, 1905, 426.

⁵⁶ Francesc CASTELLVÍ: *Narraciones históricas desde el año 1700 hasta el año 1725*, VI. L'obra de Castellví ha estat publicada per la Fundació Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pércopo (Madrid, 1998-2002); la nostra referència procedeix de Salvador Sanpere.

⁵⁷ Antoni I. ALOMAR: *L'armament ...*, 455, doc. 500.

⁵⁸ Teresa CANO MACHICANO: *Homenaje al Ateneo Jovellanos. La «muerte civil» de Jovellanos (Mallorca, 1801-1808)* (Conferència pronunciada en el Castillo de Bellver (Mallorca), el dia 21 de marzo de 2003). <http://www.jovellanos.org/homenaje.pdf> Cal dir que la *Descripción histórico-artística del Castillo de Bellver*, està precedida d'una carta adreçada a Juan Ceán Bermúdez, signada per Manuel Martínez Marina i que la segona edició (1967) diu que es tracta del «Nombre de un secretario o paje de Jovellanos, de que se servía éste para firmar alguna vez sus cartas de su encierro en el castillo de

topogràfic per al seu gran amic Juan Agustín Ceán Bermúdez. Aquest estava desterrat també, a Sevilla, i preparava l'edició de l'obra d'Eugenio Llaguno *Noticias de los arquitectos y arquitectura de España*, on efectivament es recull la descripció de Jovellanos.⁵⁹ Jovellanos va trametre-li a l'any 1807 els dibuixos i la descripció del castell, juntament amb la descripció i dibuixos de la Llotja i d'altres edificis de Palma, en cinc volums, segons Cea Bermúdez:

Hallábame yo entonces desterrado por su causa en Sevilla, y como los que bien se quieren a pesar de los mayores estorbos y de las más estrechas prohibiciones no pueden dejar de corresponderse, nos escribíamos por conductos que el amor procura proporcionar. Sabía muy bien el señor don Gaspar que yo me ocupaba en adicionar las Noticias de los arquitectos y arquitectura de España, que había trabajado el señor don Eugenio Llaguno, y me había dejado por su muerte; y deseoso de complacerme se tomó el trabajo de formar las descripciones artísticas del castillo de Bellver, en que estaba encerrado, de sus vistas, de la lonja y de otros edificios de Palma con diseños y apéndices, que componen cinco volúmenes, y una carta sobre la arquitectura inglesa y la llamada gótica, de las que hablo más largamente en el citado capítulo; y en los respectivos de la misma segunda parte de otras obras de erudición y poesía, que también compuso en la prisión del propio castillo.⁶⁰

Dels dibuixos del castell de Bellver se'n conserva una còpia contemporània a les cases de Son Verí (Marratxí) i els va publicar per primera vegada Àngel R. Fernández y González a l'any 1974.⁶¹ Amb els dibuixos esmentats, dels quals reproduïm

Bellver». 14. Jovellanos va estar tancat a Bellver del 5 de maig de 1802 al 5 d'abril de 1808. Pere d'Alcàntara Peña reporta que encara va poder veure que «las columnas de la galería conservan aun las entregas abiertas en la piedra para sostener la reja de madera que aislaba la parte del corredor que se le destinaba [a Jovellanos] para que pudiese pasear y respirar el aire libre». *Guía de las Baleares*, 187.

⁵⁹ «pues existe aún este preciosos monumento, será lástima que una mano diestra no extienda por medio del dibujo y el grabado su noticia, preservándole de la ruina que amenaza no solo a sus piedras sino también a su memoria. Yo lo he procurado haciendo formar un bosquejo de su planta y alzada, que aunque imperfecto, servirá para dar a V. y conservar alguna idea de sus ya afeadas bellezas.», G. M. DE JOVELLANOS, *Descripción...*, 39; val a dir que el descobriment a la internet d'aquests dibuixos procurats per Jovellanos són l'origen de les nostres recerques i que la descripció del castell feta per Jovellanos podem considerar-la el text fundacional del conservacionisme monumental a casa nostra. Eugenio LLAGUNO Y AMIROLA: *Noticias de los arquitectos y arquitectura de España*, Madrid, 1829 (edició facsímil); Madrid, Turner, 1977.

⁶⁰ Juan Agustín CEÁN BERMÚDEZ: *Memorias para la vida del Excmo. Señor D. Gaspar Melchor de Jovellanos y noticias analíticas de sus obras*, Madrid, 1814. 89-90. Antonio FURIÓ: *Diccionario histórico de los Ilustres Profesores de las Bellas Artes en Mallorca*, Palma, 1946, es refereix a la influència de Jovellanos en l'obra de Ceán Bermúdez. Josep M. QUADRADO, *Islas Baleares*, VI, 6, en descriure el castell de Bellver es refereix a les descripcions de Jovellanos i afirma que «entre todas esas memorias descuella la de Bellver [...] Nadie hoy en día, ni aun contando con el gran talento y recursos que adornaron a Jovellanos, podría sin nota de osado e imprudente lanzarse a competir con él en este asunto: nosotros que amamos y veneramos su memoria, sólo muy por encima hemos de tocarlo», però la veritat és que en transcriu una versió completament diferent, l'origen de la qual hom haurà d'aclarir.

⁶¹ Àngel R. FERNÁNDEZ Y GONZÁLEZ: *Jovellanos y Mallorca*, Biblioteca Bartolomé March, Palma de Mallorca, 1974, 167.

alguns detalls, n'hi ha un de detalls dels arcs del pati i de la galeria superior, de columnes i capitells del pati del castell, amb les seves seccions, un altre de la gelosia i portellons de les finestres de la capella de Sant Marc, un altre de la torre de senyals de Portopí, de la torre de Paraires, de la fortalesa de Sant Carles i de la capella de Sant Nicolau de Portopí, aquesta amb un conjunt d'elements defensius a hores d'ara desapareguts, i finalment un altre amb un perfil de l'antigament anomenat puig de la Mesquita amb la indicació de l'alçada a què es troba el castell i la seva situació respecte a Portopí.

La qualitat dels dibuixos fets per Francesc Thomàs de la planta i el perfil del castell, amb els elements construïts a l'any 1713, ha quedat demostrada mitjançant la seva superposició sobre el pla elaborat amb l'observació aèria, encara que el revellí, l'estrada encoberta i els parapets angulars estan representats a una escala diferent que el nucli del castell.

Uns altres aixecaments coneguts del castell són els de Joan Ballester de Zafra, director d'Enginyers, fets a l'any 1756 i que inclouen el projecte de quatre bastions poligonals més enllà de l'estrada encoberta que mostren. Els plans estan formats per la planta i dues seccions, una de nord a sud i l'altra d'oest a est. Com a detall important cal notar que s'hi proposa de construir una torre al pujol que es troba a NNO del castell i un aljub dins el revellí a la banda de l'est.

A partir de l'observació de tots els plans coneguts de la planta del castell, amb l'excepció del d'Arthur Byne i no tant del de Jovellanos, es pot afirmar que la simetria del castell, a banda i banda d'un eix que divideixca la torre mestra, només es troba contradita primer pel revellí i després per l'estrada encoberta i en tots dos casos per la necessitat d'adaptació al terreny. En el revellí, la simetria queda desfeta, en primer lloc, al nord-oest, davant el portal interior del castell, per la necessitat d'espai per a defensar aquest portal i l'entrada antiga al revellí que hi havia a l'enfront, justament a l'indret on era més accessible el castell. En segon lloc, a ponent, perquè és la banda del castell amb més desnivell respecte al terreny, per la qual cosa no hi calgué fossat exterior, la murada s'aixecà més del terreny i, com a conseqüència, fou convenient fer-la més ampla i hom li donà forma circular. En aquest costat el revellí forma una plataforma que seria gairebé completament circular si no fos pel vall del castell, paral·lel al perfil de la torre adossada de l'oest. I exactament en el punt on la plataforma s'encavalca en el perímetre exterior del revellí, és on es troba la barbacana o castellet que defensa els dos portals amb la torre mestra.⁶²

⁶² Arthur BYNE & Mildred STAPLEY: *Cases i jardins de Mallorca*, José J. de Olañeta ed., Palma-Barcelona, 1982, XXVII (primera edició anglesa de 1928). Al pla del castell, Byne no dibuixà aquesta plataforma circular ni tampoc el castellet o barbacana, que tampoc no esmenta en el text; també s'equivocà en el nombre de troneres que posa a la murada i a l'hora de situar la talaia que hi ha a mà dreta del portal del castell; en canvi es tracta del pla de més valor artístic. La resta de plans més coneguts són les dues plantes publicades per l'Arxiduc Lluís Salvador d'ÀUSTRIA, *Les Balears...*, vol. IV, Mallorca, II (Part especial), 310 i 311; la planta baixa i la secció vertical publicades per Marcel DURLIAT, *L'art al regne...*, 201 i 203, obra d'Antoni Jiménez i Vidal, delineant del taller de Guillem Forteza, on el tall vertical del castell només arriba fins al vall interior, inclòs, però en el qual, per contra, la planta sí que recull part de l'estrada encoberta; i modernament la molt didàctica perspectiva del castell, obra de Vicenç Sastre, amb talls de la torre mestra, la cisterna i les cambres i bestorres, i amb els noms de les diferents parts indicats, en

A la banda de gregal, la simetria es torna rompre al portal modern d'entrada al revellí. De l'observació de la secció del castell encomanada per Jovellanos a Thomàs ja hem vist que destaquen, a més de l'estrada encoberta, les modificacions en l'arc exterior d'entrada al recinte del castell.

Deixant de banda la manca de simetria de les línies defensives exteriors, el nucli del castell de Bellver sí que és totalment simètric, això ha induït a creure que la cisterna del pati d'armes segueix la simetria, error en el qual no caigué Jovellanos. S'han cercat antecedents geogràficament llunyans a la planta circular del castell, però atesa l'orientació perfecta de la fortalesa al nord, assenyalat per la torre mestra exempta, alhora que les tres torres adossades assenyalen els principals punts cardinals, i els quatre guaitells la resta, sembla encertat relacionar la planta de l'edifici amb les roses dels vents dels portolans medievals i considerar el mateix castell un punt de referència per a l'orientació dels habitants de la contrada i del golf de la Mallorca medieval.

El precedent més versemblant del nucli del castell de Bellver és, però, l'assenyalat per Gabriel Alomar i Esteve. Es tracta de l'Herodion o Herodion Superior, un palau-fortalesa construït entre els anys 23 i 20 aC. per Herodes el Gran i descrit per Josep Flavi. Les ruïnes estan situades al cim escapçat del puig més alt dels voltants de Betlem (300 m. sobre el desert) i quan no s'havien enderrocat tant, pogueren inspirar la planta del castell de Bellver a través dels pelegrins i dels croats que donaren el nom de puig dels Francs a la muntanya que en àrab s'anomena Jebel al Fureidis. Remetent al pla de l'Herodion i a la reconstrucció limitarem la comparació de l'Herodion amb el castell de Bellver a fer notar la diferència en l'orientació de la torre mestre i en l'alçada: els murs de l'Herodion tenien 70 m. d'altura, i set plantes, dues de les quals als fonaments, de les quals en resten quatre. La sortida era per un tunel amb 200 escalons que travessava el talús que coincidí amb la froma troncocònica del vessant de la muntanya.⁶³

espanyol, però on hi manquen les fortificacions de la Guerra d'Ocupació i el fossat exterior, i hi ha errors en les dimensions i en la localització de la cisterna del pati i en la posició de les sageteres del revellí (J.A. AGUILÓ ET ALII, *Guia de Bellver...*, 102). Pel que fa a la planta de Jiménez, Marcel DURLIAT, *Les châteaux des rois...*, Lám. X, l'atribueix erradament a S. Stym-Popper, autor d'altres dibuixos de *L'art al regne...*, però no d'aquesta.

⁶³ G. ALOMAR ESTEVE: *Cátaros y occitanos en el reino de Mallorca*. Palma, 1978.

C. BAURATH SCHICK: "Der Frankenberg, in Jerusalem". *Zeitschrift des Deutschen-Palästina-Vereins*. Leipzig, 1880, III, 88-99.

Ehud NETZER: "Greater Herodium", *Qedem*, 13, 1981.

Apèndix documental

- Comptes de construcció de l'estrada encoberta del castell de Bellver (1713) (ARM, RP-2717/71):
- f.124v Hòmens que han treballat en lo castell de Bellver en avecuar los fosos y fer escombres a 3 s. 6 jornal. [104 homes, 311 jornals]
- f. 126r Miñyons qui han treballat a dita obra a 1 s 4 jor. [58 minyons, 223 jornals]
- f. 127v. ... Trancadors de pedra a raó de 7 s. jornal qui trebàllan en rómper el fort del foso de dit castell. [13 homes, 52 jornals]
- Fadrins qui són trencadors a dita obra a raó de 5 s. jornal. [2 homes, 7 jornals]
- Altres hòmens qui han treballat a dita obra a raó de 3 s. 6 jornal. [7 homes, 14 jornals]
- f. 128r Hòmens qui han treballat ab sos juments a raó de 7 s. cade home ab son jument a dita obra. [8 homes, 21 jornals]
- Hòmens qui han treballat ab matxos en dita obra a raó de 20 s. jor. home y matxo. [7 homes, 11'5 jornals]
- f. 128v ... Al dit Ramon Vidal, tres lliuras per dos barcadas ha fetas ab la sua barca de mescla y cals des de la riba de la Calatrava fins al lazareto per dita obra del Castell de Bellver a raó de 1 l. 10 s. cada una ... 3 l.
- f. 131r ... A los soldats del Regiment del Coronel Don Juan Francisco Ferrer qui de orde de Su Il·lustríssima han treballat en la obra del Castell de Bellver sexanta-duas lliuras y quatre sous y tresents onse jornals que a raó de 4 s quiscun han ocupat en la present semmana 62 l. 4 s.
- f. 132v ... Hòmens qui han treballat en lo Castell de Bellver en avecuar los fossos y fer escombres a raó de 3 s. 6 jor. [1.052 jornals]
- f.135r Miñyons qui treballen a dita obre a raó de 1 s. 4 jor. [591 jornals]
- f. 137r ... Hòmens qui treballen en rompra el foso de dit Castell de Bellver a raó de 7 s. jor. ... 32 l. 4 s. [10 homes, 62 jornals]
- f. 137v ... Trencadós fedrins a dita obre a raó de 5 s. jor. [3 homes, 20 jornals] ...
- Hòmens qui han treballat a dita obre ab sos juments a raó de 7 s. 8 quiscun home y sos juments. [13 homes, 16 juments, 60 jornals]
- Hòmens ab matxos a raó de 20 s. home y dos matxos. [4 homes, 6 matxos, 26 jornals]
- f. 138r ... Carros qui han treballat a dita obre en aportar mescles y altres pertrets a raó de 1 s. diete. [2 homes, 14 dietes]
- Mestres picapedrés a dita obre a raó de 8 s. jor. [7 homes, 28 jornals]
- Picapedrés fedrins a dita obre a raó de 7 s. jor. [10 homes, 63 jornals]
- Hòmens a raó de 3 s 6 a dita obra. [4 homes, 21 jornals]
- f. 138v Hòmens a dita obra a raó de 4 s. jor. [5 homes, 20 jornals]
- Miñons qui han treballat a dita obra a raó de 1 s. 4 jor. [2 minyons, 9 jornals]
- Hòmens qui han treballat a dita obra ab sos juments a raó de 7 s. 6 jor. [3 homes, 2 juments, 1 matxo, 15'5 jornals]
- Carros qui han treballat a dita obra a raó de 1 l. dita. [3 carros, 5'5 jornals]
- A los soldats del Regiment del Coronel Don Juan Francisco Ferrer, qui de orde de Su Il·lustríssima han treballat en la obra del Castell de Bellver, sexanta-y-sis lliuras y dotze sous per 333 jornals que a raó de 4 s. quiscun han ocupat en la present semmana 66 l. 12 s.

Pere Vaquer, coranta lliures a compte de le cals de la obre del castell de Bellver. 40 l. s.

Pere Antoni Rosselló, cinquanta lliures a compte de la escarada té en fer les parets de la strada encubierte del Castell de Bellver a raó de 8 s. la cana quadrada conforme lo albarà. 50 l. [200 metres]

Carros qui han treballat en conduir artilleria en el Castell de Bellver a raó de 1 l. diete. [33 homes, 87 dietes]

f.143r Hierònim Cattañy, boter, nou l. per lo valor de 6 cubells a raó de 1 l. 10 s. quiscú per dita obre del Castell de Bellver.

f. 146v ... Hòmens qui han treballat en lo Castell de Bellver en avecuar los fossos y fer escombres a raó de 3 s. 6 jornal. [200 homes, 747,5 jornals]

f. 149v. ... Miñyons qui treballen a dita obre a raó de 1 s. 4 d. [46 minyons, 211 jornals]

f. 150v ... Hòmens qui treballen en rompre el fosso de dit castell a raó de 7 s. jornal. [18 homes, 71 jornals]

f. 151r Hòmens qui han treballat a dita obre ab sos juments a raó de 7 s. 5 quiscun home ab son jument. [21 homes, 130 jornals]

Hòmens qui han treballat a dita obre ab sos matxos a raó de 7 s. 5 home y macho. [9 homes, 15 matxos, 43 jornals]

Picapedrés mestras a dita obre a raó de 8 s. jornal. [8 homes, 33 jornals]

Picapedrés fedrins a dita obre a raó de 7 s. jornal. [12 homes, 41,5 jornals]

f. 152r Carretés qui han treballat en dita obre a raó de 11 s. diete. [2 homes, 7 dietes]

Hòmens qui han treballat en lo castell de Bellver en avacuar los fossos y fer escombres a raó de 3 s. 6 jornal. [5 homes, 13 jornals]

A los soldats del Coronel Don Joan Francisco Ferrer qui de orde de Su Illustríssima han treballat en la obre del castell de Bellver cent y onse lliures y quatre sous per 556 jornals a raó de 4 s. quiscun han occupat en le present semmane. 111 l. 4 s.

f. 152v. ... Llorens Pujol, ferrer, devuyt lliuras catorze sous y són ço és 4 l per tres càvechs grans a raó de 1 l 8 s. quiscun, 9 l. 2 s. per 13 càvechs a raó de 14 s. y 5 ll. 8 s. per 5 càvechs de punta a raó de 29 s. quiscun per la obra del castell de Bellver. 18 l. 14 s.

Salvador Balaguer, quatre lliuras deu sous per 5 càvechs de punta ab sos tescons y molas a raó de 28 s. quiscun per dita obra. 4 l. 10 s.

Juan Ramis, duas lliuras dos sous per 3 càvechs a dita rehó per dita obra. 2 l. 2 s.

Joseph Vensales, fuster, una lliura, deu sous y quatre diners per 25 mànechs de ullastre a raó de 1 s. 2 quiscun per dits càvechs. 1 l. 10 s. 4.

Simó Bordoy, sis lliuras per 12 dotzenas burjons de pi a raó de 10 s. dotzena servex per las escalas de corda per dit castell. 6 l. s.

Nadal Antelm, guixer, set lliuras quatre sous per 36 quarteras guix a raó de 4 s. quartera per dita obra. 7 l. 4 s.

f. 153r ... Pere Vaquer, quaranta lliuras a compte de le cals que ha aportada al castell de Bellver per le obra se fa en dit castell. 40 l. s.

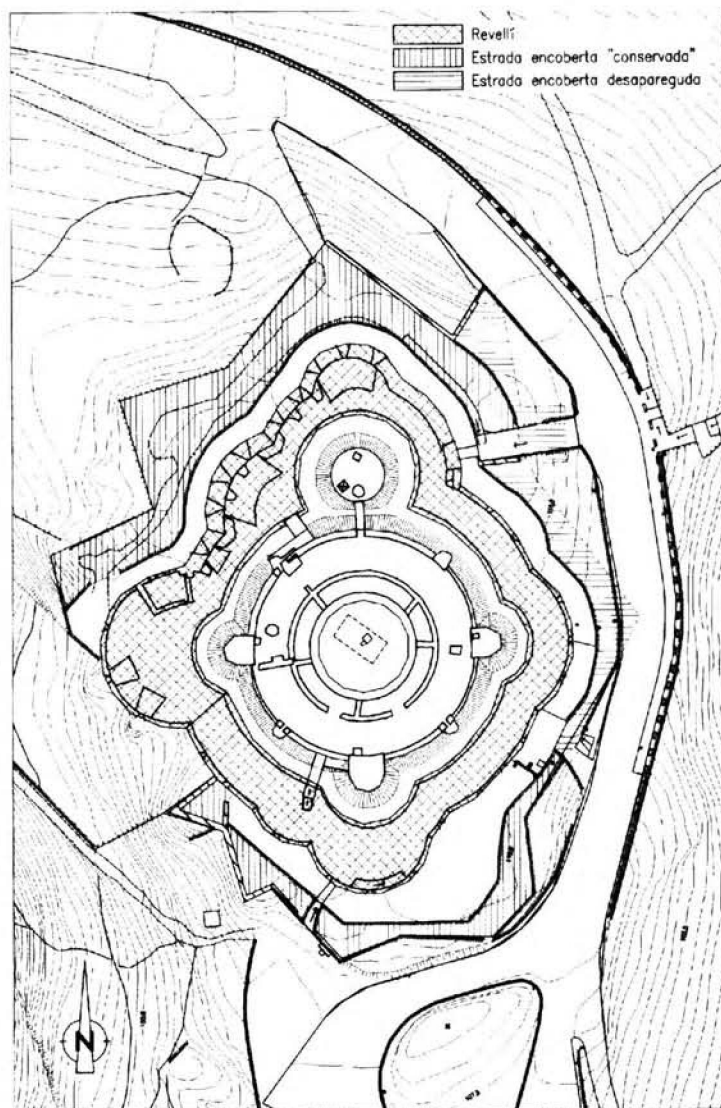
Índex d'il·lustracions

- 1.- Topografia dels voltants del castell de Bellver.
- 2.- Planta de les línies defensives exteriors del castell de Bellver
- 3.- Mur de contenció de l'estrada encoberta del castell de Bellver (oest).
- 4.-Estat del parapet de l'estrada encoberta del castell de Bellver.
- 5.-Sageteres i troneres de la plataforma circular del castell de Bellver (oest).
- 6.- Entrada als parapets triangulars del castell de Bellver (sud-oest, 1713).
- 7.-Paret adossada als parapets triangulars del castell de Bellver
- 8.- Entrada interior fortificada del castell del castell de Bellver (Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria
- 9.- Entrada interior fortificada del castell de Bellver, amb el portal exterior al fons (Francesc X. Parcerisa).
- 10.-Secció i denominacions de les línies defensives exteriors del castell de Bellver.
- 11.-Secció de les defenses exteriors del castell de Bellver segons Jovellanos.
- 12.-Vista lateral del glacis i palissada del castell de Bellver, segons Jovellanos.
- 13.-Entrada del revellí amb les defenses del s. XVIII, segons Jovellanos, destruïdes al s. XX.
- 14.-Portal d'entrada al revellí segons Jean B. Laurens, amb una garita (1840).
- 15.-Entrada del revellí a mitjan s. XIX (litografia de Gaietà Socias, 1852).
- 16.- El castell de Bellver a la segona meitat del s. XV (dibuix del notari Porquers).
- 17.- El castell de Bellver a mitjan segle XVI (retaule de Santa Clara, Museu Diocesà de Mallorca; fotografia de Joan Capellà i Galmés).
- 18.- El castell de Bellver (primer quart del s. XVII) (Joan Bestard, Sant Francesc, Palma; fotografia de Joan Capellà i Galmés).
- 19.- El castell de Bellver amb la fortificació de l'entrada moderna (Museu de Lluc; fotografia de Josep Coll i Araque). [bellver_lluc-jpg]
- 20.- Castell rodó de Michelstetten (Baixa Àustria), inspirat en el de Bellver, però sense revellí (Georg Vischer, *Topographie Niederösterreichs*, 1672). [michelstetten2.jpg]
- 21.-
- 22.-
- 23.-
- 24.-

Apèndix iconogràfic

1.- Topografia dels voltants del castell de Bellver.

2.- Planta de les línies defensives exteriors del castell de Bellver.

3.- Mur de contenció de l'estrada encoberta del castell de Bellver (oest).

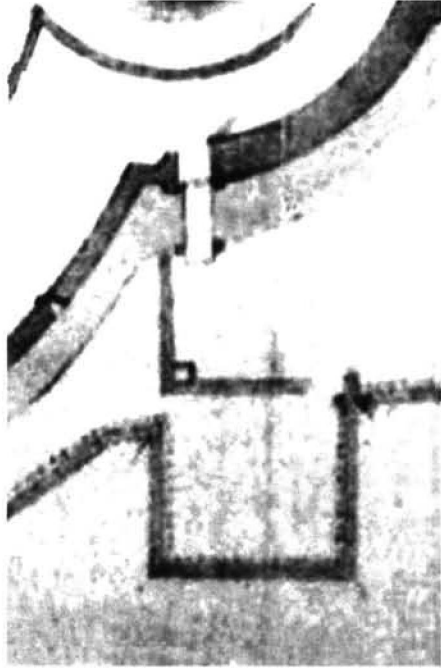

4.- Estat del parapet de l'estrada encoberta del castell de Bellver.

5

5.- Sageteres i troneres de la plataforma circular del castell de Bellver (oest).

6

6.- Entrada als parapets triangulars del castell de Bellver (sud-oest, 1713).

7.- Paret adossada als parapets triangulars del castell de Bellver.

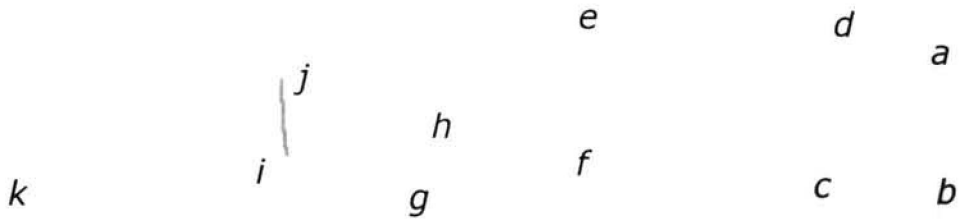
8

8.- Entrada interior fortificada del castell de Bellver (Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria).

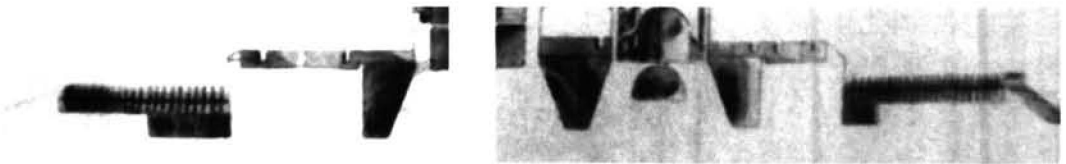
9

9.- Entrada interior fortificada del castell de Bellver, amb el portal exterior al fons (Francesc X. Parcerisa).

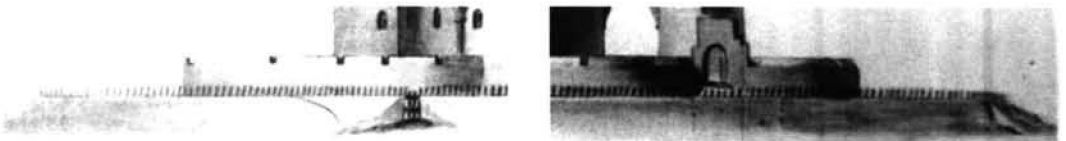

a-b escarpa *f-g* contravall i plaça d'armes
c-d contraescarpa *f-i* estrada encoberta
a-d vall *i-j* ampit i palissada
c-f revellí *j-k* glacis

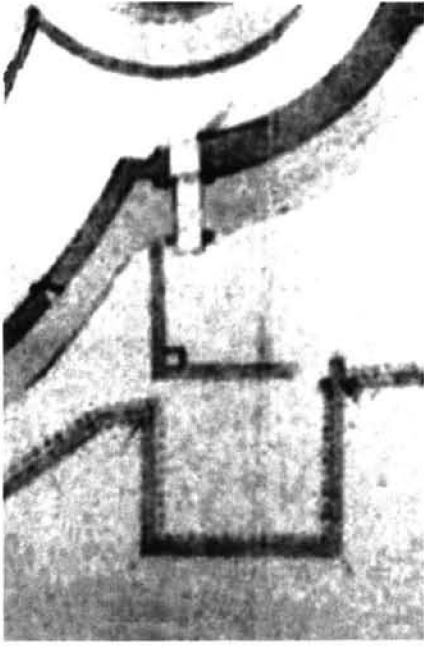
10.- Secció i denominacions de les línies defensives exteriors del castell de Bellver (sud).

11.- Secció de les defenses exteriors del castell de Bellver (sud-est, nord-est) (Francesc Thomàs).

12.- Vista lateral del glacis i palissada del castell de Bellver (sud-est, nord-est) (F. Thomàs).

13

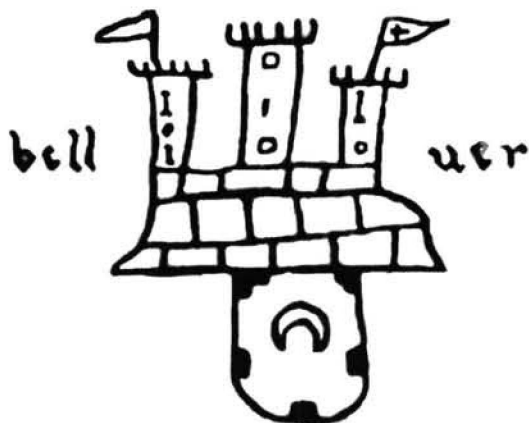
14

13.- Entrada del revellí del castell de Bellver amb les defenses del s. XVIII, desaparegudes al s. XX (F. Thomàs).

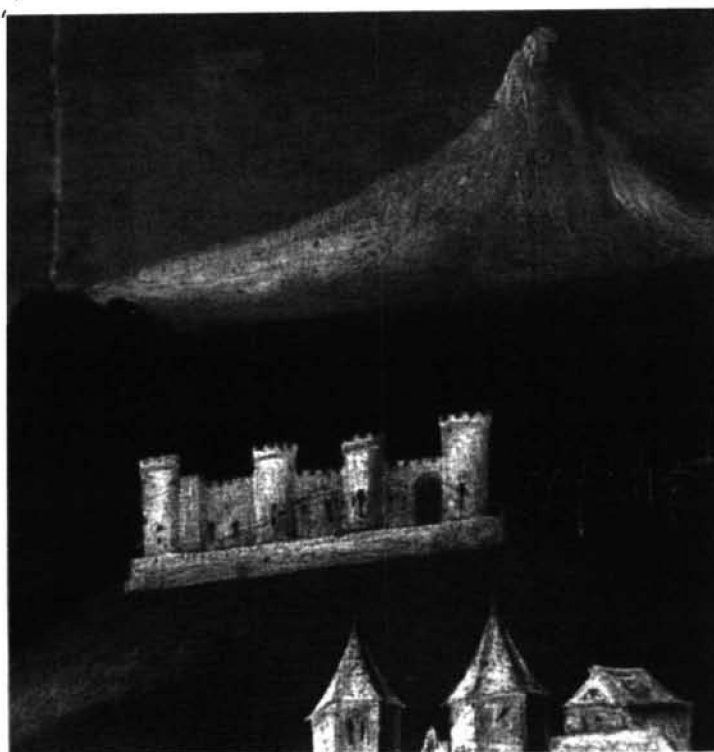
14.- Portal d'entrada al revellí segons Jean B. Laurens, amb una garita.

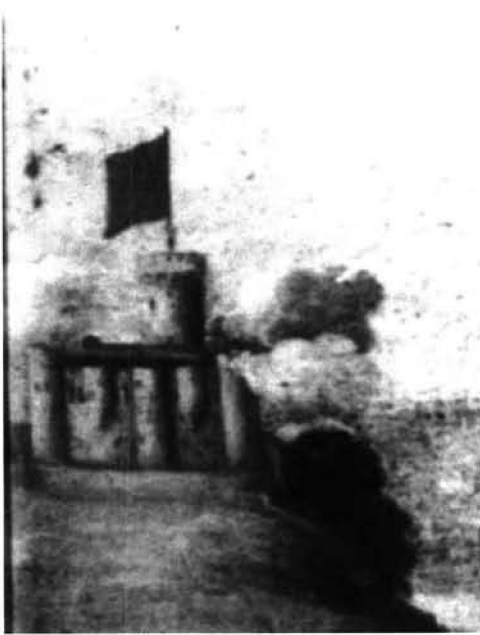
15.- Entrada del revellí del castell de Bellver a mitjan s. XIX (litografia de Gaietà Socias).

16.- El castell de Bellver a la segona meitat del s. XV (dibuix del notari Porquers, ARM).

17.- El castell de Bellver a mitjan s. XVI (retaule de Santa Clara, Museu Diocesà de Mallorca; fotografia de Joan Capellà i Galmés).

18 19

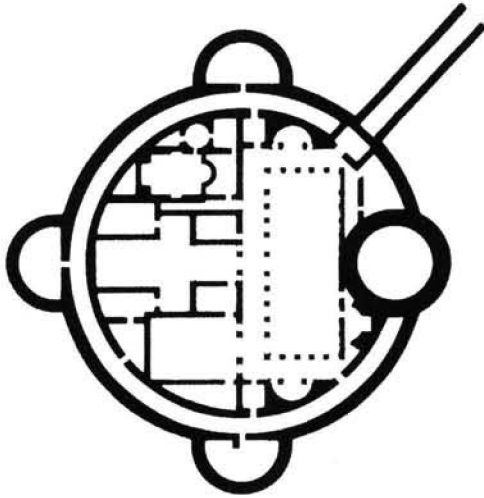

18.- El castell de Bellver amb merlets i artilleria a les terrades (primer quart del s. XVII) (Joan Bestard, Sant Francesc, Palma; fotografia de Joan Capellà i Galmés).

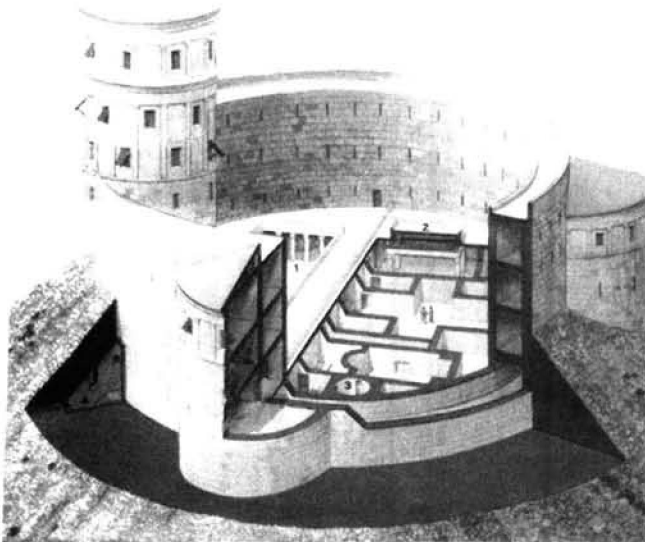
19.- El castell de Bellver amb la fortificació de l'entrada moderna (Museu de Lluç; fotografia de Josep Coll i Araque)..

20.- Castell rodó de Michelstetten (Baixa Àustria), inspirat en el de Bellver, però sense revellí. (Georg Vischer, *Topographie Niederösterreichs*, 1672).

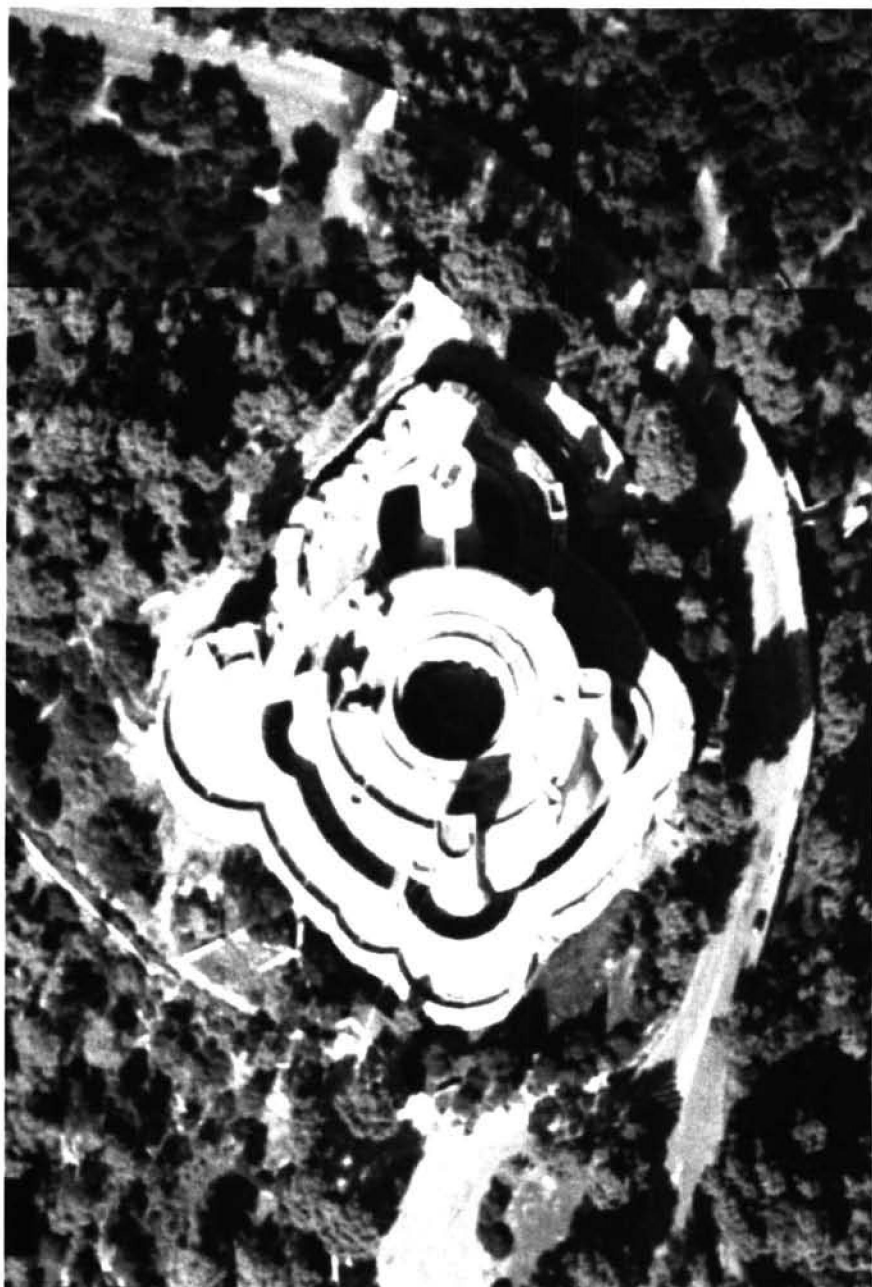
21.- Planta de l'Herodion Superior (Segons Macdonal & Pinto)

22.- Reconstrucció ideAl de l'Herodion (Imatge Atlantic Baptist University).

23.- Accés al revellí del castell de Bellver abans de la construcció de l'actual escala perpendicular (J. Mascaró Pasarius ed., *Historia de Mallorca*).

24.- Vista aèria vertical del castell de Bellver amb les fortificacions exteriors.

RESUM

S'estudia i documenta la història de les dues línies defensives exteriors del castell rodó de Bellver. La primera, el revellí, amb la seva ampla plataforma superior, es va construir per etapes aprofitant temporalment la defensa que proporcionava l'orografia i va inspirar Guillem Sagrera per a la creació del revellí. La seva adaptació a l'artilleria al s. XVI provocà el trasllat de l'entrada. La segona línia, l'estrada encoberta, construïda al 1713, constitueix l'únic vestigi militar a l'illa de la Guerra d'Ocupació. A pesar de la descripció i dels plans de Gaspar M. de Jovellanos i de Joan Ballester, ha estat oblidada fins ara i es troba en un estat d'abandonament absolut i escapçada per obres modernes. Per la seva originalitat, el revellí ha rebut molts de noms diferents, que també es tracten aquí. Per la seva simetria i orientació, es proposa la rosa dels vents dels portolans com a origen del disseny de la planta del castell, emperò és més plausible la comparança amb l'Herodion de Palestina.

ABSTRACT

The history of the two outer lines of defense of the round castle of Bellver is discussed and documented. The first one, the antemural, with a wide upper platform, was built in different phases taking advantage of meanwhile the sloping sides of the mountain and inspired Guillem Sagrera to create the ravelin. This antemural was adapted to keep artillery and to resist it in the XVIth century, as the outer gate was moved to its present location. The outerwork is the covert way. It was built in 1713 and constitutes the only military remains of the War of Occupation of the Crown of Aragon. Even though it was drawn by Gaspar M. de Jovellanos and Joan Ballester, it has been forgotten, is in very bad condition and, in addition, some parts of it have been destroyed by modern works. Because of its originality, the antemural has been called by many different names, which are discussed here. The origin of the design of the plan of the castle is suggested to be, by his orientation and symmetry, the rose of winds of the medieval portolans, but is more likely the Herodion of Palistina.